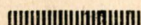

мови, а саме її образівість, резигнує з реалістичної фабули чи з багатства реалістичних образів, а оперує головне абстрактами, зайнятий духовою суттю, а не зовнішнім образом („Псалми Русланові“). А де реалістична фабула суттєва вже для самого жанру, як ось у оповіданні „Олена“ — там автор не вагається її деформувати й затемнювати, щоб тільки з належною експресією дати вираз романтичній ідеї. Також форма творів Маркіяна Шашкевича, хоч і навіязує до народньо-піснених традицій, часто з них виломлюється. Поет шукає вільного простору для виразу ідей, і тому до найвищого ступня поетичної сили доходить не у віршових формах, тільки у вільних ритмах геніяльної „поезії в прозі“ — „Русланових Псалмів“.

Оці всі спостереження, роблені зо становища різних типологічних теорій, ведуть нас до тих самих вислідів, що й згаданий вже наш літературно-історичний та ідеологічний розгляд самої творчості поета. Показують нам, що Маркіян Шашкевич стоїть неначе посередині між об'єктивно-ідеалістичним та чисто ідеалістичним типом творчої людини та що переважають в його психіці елементи чисто ідеалістичні, нерозривно сполучені з активістичним та оптимістичним поглядом на світ.

В цьому освітленні — виринає перед нами не скарікатуризована ріжними дослідниками, а правдиво велична постать Маркіяна Шашкевича і його невмирущі заслуги для відродження й розвитку українського народу стають зрозумілі на тлі гігантських психічних сил цієї фізично кволої людини. Через те ці заслуги нашого Пробудителя тільки зискають на своєму урочистому блеску.

П. Ісаїв

ДУХОВІ ТЕЧІЇ В ЕВРОПІ ЗА М. ШАШКЕВИЧА

Говорити про часи М. Шашкевича — це значить говорити про ХІХ. вік, тоді, коли він ще був роздвітаючим молодцем, повним розмаху й надії на ушасливлення людства. Щоб зрозуміти душу того бурхливого, непокірливого та гордовитого віку-юнака, що потрясав володарськими престоломи, нехтував найбільшими дотогочасними святощами та підводив руку навіть на Бога, треба глянути на його ріст та розвій від дитинства, від коліски.

Колиска ХІХ. віку — це раціоналізм, це часи просвічености на схилку попереднього сторіччя, а його акушери — англієць Льюк, французи Вольтер, Руссо, Монтескіє, Дідро та ціла плеяда „породільних баб“, що згуртувались тоді біля першої новочасної енциклопедії. Раціоналізм був тією нянькою, що виплекала й виростила головні ідеї ХІХ. в. Ratio — розум людський, інтелект підніс він на педестал найвищого суперарбітра в житті, рішального чинника у всіх ділянках людського життя.

Не обнижувало гідности розуму в їх очах те, що той розум, як тоді твердили, спершу є нічим, зером, „*tabula rasa*“, біла незаписана карта (Льок), і аж життєвий досвід, схоплюваний вражіннями і спостереженнями, виробляє в тім розумі поняття, а далі осуди-думки. Ваги почувань, інтуїції, ірраціональних психічних сил, що здебільша рішають у вчинках одиниць та народів — тоді не добачували, не усвідомляли собі й на них не зважали у своїх теоретичних міркуваннях. Тим жеж своїм розумом, дарма, що не могли вяснити загадки світу й життя, намагались скинути Бога з Його Престолу і поставити на Його місце природу, поняття дуже загальне, незясоване докладно й досі ані щодо змісту, ані обсягу.

Дуже великі потрясення в історії спричинили суспільно-політичні погляди раціоналізму. Рівність усіх перед правом, судом, в доступі до урядів, несенню державних тягарів та сповнюванню громадянських обов'язків всупереч тодішній нерівності фєвдального устрою і величезній ріжниці під тими оглядами поміж тодішніми трьома станами (духовенством, лицарством і третім станом — ось начальне гасло тих часів у тій ділянці. Гасло не нове — проповідувало його здавна християнство, сильно підкреслювали його теж протестантизм і кальвінізм. Ріжниця тільки та, що передтим домагались тієї рівности в імя Бога, бо перед Богом усі рівні, тепер же в імя природи, бо природа робить усіх однаковими і закони природи для всіх одні. — Забезпечення волі, майна й життя громадян, з чим густо-часто не числився тодішній абсолютизм — це друге, не менш важне гасло раціоналізму, це навіть умова послуху для держави. Якщо володар нарушує один із тих трьох чинників, громадяни можуть відмовитись від послуху („Суспільний контракт“ Русса). Так зродилося новочасне поняття революції й її санкція, що мало великі наслідки. — З волі громадян впливала третя засада: „вільна людина сама собі дає накази“, а це значило, що джерелом всякої влади є народ — народовладдя. Тут саме початки новочасної демократії.

Суспільно-політичні ідеї раціоналізму спричинили три більші наслідки в історії: т. зв. світлий абсолютизм, повстання Зєдинених Держав і велику французьку революцію. Коли світлий абсолютизм використовував тільки нові гасла, щоб зміцнити свою владу, і в тій цілі в імя рівности ломив невігідні привілеї вищих станів, а підносив із занепаду нижчі суспільні верстви та на них спирався, то конституція Зєдинених Держав (1787) і велика французька революція провели нові ідеї в життя, будуючи новий суспільно-політичний лад.

Французька революція стала немов великим вулканічним кратером, що з нього видісталася гаряча лява й розіллєся по цілій Європі, а далі перекинулась і на інші континенти. Більшовицький переворот в часі світової війни був тільки однією ланкою, і то не останньою, у тім великім ланцюгу революційного руху, що хвилями котився по Європі вже в I. пол. XIX. в. Наполеон-

ські війська вже зараз рознесли ідеї великої французької революції по цілій Європі. Мантуа, Маренго, Гогенлінден, Ульм, Астерліц, Ена й Аверштедт, Пруська Ілава, Фрідлянд, Смоленськ, Бородіно, Москва — це не тільки свідки воєнного таланту Наполеона, його слави й могутності, але теж ті кроки на шляху, кудю йшла революційна сійба, а роки 1820, 1830 і 1848, ці роки походу революцій по Європі — це в великій мірі тільки жнива тієї сійби.

Революції у тих роках відбувалися під прапорами троякого роду гасел: ліберальних, соціяльних і національних. Ліберальні гасла, так яскраво сформеловані й умотивовані острыми перами раціоналістів, окуплені кровю у Франції та корисно зреалізовані в Зєдинених Державах, ставали тепер властністю європейських громадянств, їх політичним „credo“, що домагалось конституційної карти, яка з одного боку забезпечила б громадян перед самоволею володарів, надаючи підданям свободу й громадянські права, а з другого боку поділила б державну владу поміж володарів і народ, утворивши закондатні тіла — парламент із представників народу (конституційна монархія) або цілу владу віддала б у руки народніх вибранців (республіка). Особливо підтримували ліберальні прямування льожі вільнодумярів-масонів, що густою сіткою покрили тогочасну Європу і мали вже тоді великий вплив на хід політичних подій. Конституційні прямування тим більш зростали, що віденський конгрес (1815), порядкуючи відносини в Європі по Наполеоні, привернув абсолютизм у всіх державвах, з виинятком Франції і польського королівства конгресового, немов зовсім забувши на факт, що європейські громадянства вже зазнайомилися з „деклярацією прав людини“. Володарі ж, побоюючись революції, вселоділи здебільша реакційно. Щоправда, російський цар Олександр І., приписуючи перемогу над Наполеоном помочі Божого Провидіння, проїнявся містицизмом та заключив з пруським королем Фридерихом Вільгельмом III. і австрійським цісарем Францом І. „святый союз“, (1817), де вони зобовязалися володіти згідно з християнськими засадами та взаємно собі помагати, то проте могутній австрійський міністр Метерніх, машталір політики середущої Європи, використовував той союз для гноблення всякої свобіднішої думки. Дуже своєрідно інтерпретував він християнське володіння. „Ліберальні ідеї — твердив він — ведуть до революції, революція ж звертається проти володарів, а ці панують з Божої ласки — отже революції супротивні християнським засадам“, і гнобив всякі ліберальні рухи за поміччу бюрократично-поліційної системи враз із гострою цензурою, викликаючи так ще більшу реакцію серед громадянств.

З ліберальними ідеями тісно сплітались соціяльні, а особливо національні.

Підложжя для соціялізму створила парова машина, що її винайшов Джемс Вот (1765). Приспосєблення її до фабрик та комунікації зродило незабаром четвертий суспільний стан —

робітників. Їх матеріяльне положення спершу було часто жалюгідне, особливо, коли фабрики, не мавши ще як слід наладжаних ринків збуту, зупиняли на довший час фабричну працю. Держави робітниками не опікувались, бо в господарське життя тоді не встрявали, придержуючись економічного лібералізму, що його уgruntував англієць Адам Сміт своїм „Багатством народу“ ще в II. пол. XVIII в. Підбудовою для його теорії була фльософія XVIII в., що у всесвіті в природі панує гармонія. Подібно гармонійно, на його думку, уложаться економічні відносини, якщо держава залишить громадянам цілковиту свободу праці, цієї підстави багатства народу. Одначе розвій природничих наук у XIX в. відкрив, що в природі тієї гармонії нема: навпаки, у ній іде завзята боротьба за буття, й перемагає все сильніший. Нова фльософія стала підбудовою для теорії боротьби клас — соціалізму.

В Англії вдалося поліпшити робітничу долю мирним шляхом. В тій цілі повстали різні філянтропійні товариства, як теж за почином Роберта Овена зорганізовано робітничі кооперативи, що поспішили робітникам з допомогою, а далі в 1832 р. вперше вмішалася держава у ті справи. Скорочено трохи день праці, назначено комісії для контролі відносин між працедавцями й робітниками, тощо. — В Франції ж натомість намагалися поліпшити буття робітництва революційними засобами. Тут же й появляються перші теоретики соціалізму. Комуністичні теорії Бабефа, що згинув під гільотиною в часі великої французької революції, відновили соціалісти-утопісти Сен-Сімон († 1825) і Фуріє († 1837). Обидва відчували в собі якийсь месіянзм і чули себе покликаними доконати для людства щось великого, ущасливити його, і для тієї цілі вибрали комунізм, що його думали ввести, відповідно виховуючи людство. Сен-Сімон між іншим для того пропонує шити убрання так, щоб усі гузики застігались ззаду, бо тоді люди відчуватимуть краще спільну потребу один одного й виховаються в комуністичнім душі. Перевиховати людство в тім напрямі мало теж „нове, зреформоване християнство“. Перша соціалістична школа сен-сімоністів (1825—32), що повстала по смерті свого творця, як теж фурієризм мали свого часу багато прихильників. Одночасно Прудон підтримує своїх попередників твором: „Що це є приватна власність?“, називаючи її крадіжжю, а теж стає першим теоретиком анархізму. Теорію державного соціалізму розвиває Люї Бляк. Щоправда, коли в часі революції 1848 р. зробили його директором публичних робіт, не зумів зреалізувати своїх поглядів і в практиці показувався дуже безрадний, то проте був він немов провісником і предтечею Маркса, що вже в тім же самім році враз з Енгельсом кінчав свій комуністичний маніфест відомим тепер гаслом „Пролетарі всіх країв єднайтеся!“

Найсильнішою течією вже тоді були національні ідеї, що вязалися безпосередньо з ліберальними. Раціоналізм видвигнув поняття походження влади від народу. Навіть монарша влада мала в народі мати свою санкцію, через що Людовик Фи-

лип Орлеанський, винесений згодом на престіл липневою революцією у Франції (1830), вперше прийняв титул короля „з ласки Бога і волі народу“. В державах з ріжними націями повставало питання, котрий саме народ має мати рішальний голос. Легко було дійти до відповіді, що кожний народ має мати свою власну владу. В народах же розбитих на цілу низку державок, як італійський та німецький, міцніла й могутніла віддавна тліюча думка об'єднання себе, щоб у цілості могли стати джерелом своєї власної влади. Зрештою вже велика французька революція розбудила народні почування у Франції. Намагання ж Наполеона створити одну велику універсальну державу викликало народню реакцію як у Іспанії („guerillas“, протинаполеонський іспанський „народний катехізм“, тощо), так у Німеччині („Мови“ Фіхте, напір пруського громадянства на короля, щоб приступив до протинаполеонської коаліції по прогрі Наполеона в Москві і т. ін.). А втім і сам Наполеон підтримував народні прямування там, де це йшло по лінії його плянів (польські легіони, Варшавське князівство).

Національні почування розбуджував та зміцнював теж новий літературний напрямок романтизм. Був він реакцією проти раціоналізму. Перший удар раціоналізмові завдав Кант († 1804), доказавши, що розум не такий всезнаючий і всемогутній, як тоді думали. Він не може поняти нпр. вічності й безконечності та взагалі не може збагнути самої суті речей („Ding an sich“), а пізнає світ тільки ззовні, зверху, зокола, так, як це йому подають змісли, ті „зелені окуляри“, від яких цілковито залежне людське пізнання. Другої поразки зазнав раціоналізм у літературі, а далі взагалі в житті. Показалось, що виключно розумова поезія не можлива, що вона тоді взагалі перестає бути поезією, яка відтворює людське життя. Життєвими вчинками людей кермують здебільша почування, а розум тільки винаходить засоби для них. Тому література звертається до творів, де висловлені почування і змальовані таємні образи уяви, отже до середньовічних творів, повних релігійних хвилювань і до народньої творчости з чистими почуваннями, де зустрілись письменники з культом минулого і почали й собі оспівувати минулі історичні події та відновлювати народні традиції, зміцнюючи так національні прямування.

Національні ідеї приймали інколи ширші рямки — в Німеччині пангерманізму, а між слов'янами панславізму. Останній зродився властиво з чеського націоналізму. Чехи, не чуючись на силах виборити собі національну незалежність, хотіли злучити до боротьби з німецьким світом усіх слов'ян і спільними силами створити евентуально федеративну слов'янську державу, очевидно під чеським проводом. В Росії ж панславізм проявився як панрусизм — „щоб усі слов'янські ріки зіллялись ув одним руським морі“, що мало вплив і на ідеологію Кирило-методіївського Брацтва в Україні. Польський же панславізм перейшов врешті у польський месіянізм, що призначував для Польщі вище

післанництво — обєднати словян під проводом Польщі словом любови і відродити та оживити ціле людство духом Христовим („через Польщу й словян зйде царство Боже на землю“). Полудневі словяни обмежували свій панславїзм тільки до своєї вітки. Хорватський письменник і правник Людовик Гай у своїй „Народній Газеті Ілїрійській“ проповідував ідею „ілірійського королівства“, зложеного з трьох народів, хорватів, сербів і словінців.

Були численні спроби провести всі ті ліберальні, національні й соціяльні ідеї в життя революційним шляхом. В 1820 р. вибухають революції на всіх трьох полудневих півостровах Європи (Балканським, Апенїнським і Піренейським). Тільки на Балкані вдалось вибороти незалежне грецьке королівство, а передтим уже осягнули своє автономне князівство серби. Апенїнську ж революцію згнобила інтервенція Австрії, а піренейську — Франції. — 1830. рік приніс лише ширшу конституцію для Франції (липнева революція) і незалежність враз з неутральністю Бельгії. Натомість невдачею покінчились італійські і німецькі змагання обєднати свої краї, як теж не мало успіху і польське листопадове повстання. Та переможені не скаїтулювали. Італійський провідник Мацціні враз із іншими вітає на еміграцію до Швайцарії і там оснєвує „Молоду Італію“ (1832), що має обєднати свій край та завести у новій державі республіканський устрій, як теж помагати завести такий устрій спільними силами у інших державах. За італійським зразком повстає також „Молода Польща“, і „Молода, Німеччина“, що 1834 р. лучаться всі в „Молоду Європу“. З її впливів і рухливости можна було вже провіщати 1848. рік.

„Молода Польща“ рекрутувалася з польської еміграції по згнобленню листопадового повстання (1830/31). Емігранти поділилися у Франції на два табори: консервативний („Hotel Lambert“), що хотів відбудувати польську державу дипломатичним шляхом, інтервенцією великих держав, і демократичний, що власне творив „Молоду Польщу“ і приготєвляв в 1830 рр. польське повстання під усіма заборами, при чім до повстання хотів потягнути всі суспільні верстви, особливо селян та вважав це умовою успіху повстанців. В тій цілі посилав він на землі, колись приналежні до Польщі, своїх висланців, що вели відповідну агітацію й усвідомлення, а у вільній тоді Краківській Республіці заложив для тієї мети „Stowarzyszenie ludu polskiego“, що мало безпосередньо кермувати всією акцією. Представники польського революційного демократичного табору хотіли приєднати до польського повстання теж і українців („Річпосполита зложена з Польщі, Литви й України“) і вони якраз у великій мірі зазнайомлювали українських студентів у Галичині, між якими був М. Пашкевич, із західноєвропейськими ідеями та польськими прямуваннями. Між вихованцями гр.-кат. семинарії були й такі, що ставали польськими патрієтами та мріяли про відбудову Польщі в давніх границях, але були й такі, які вирішили, що

українцям слід самим подумати про себе та піти своїм власним національним шляхом. Між цими останніми передувала „Руська Трійця“ з М. Шашкевичем на чолі, через що на нього польські студенти плянували навіть атентат.

Але ближче про відносини в Галичині за часів М. Шашкевича говоритиме інша стаття.

Гляньмо ще на ті європейські течії I. пол. XIX в. з сучасної перспективи.

XIX в. на наших очах пережився. Тільки деякі його ідеї і тепер актуальні у новій формі. Інші ж в судорогах конають, розчарувавши людство, і допровадивши його в різних ділянках до руїни. Деякі зясовані течії немов завернули в зовсім протилежному напрямі. За що діди боролись, конаючи на барикадах, те вже внуки поборюють як нещастя людства, проклинаючи своїх предків.

Природничі науки, сперті на раціоналізмі, що всевладно панували в XIX в., все ступнево віддалялись від Бога, уявляючи собі світ як одну бездушну матеріальну машину; сучасні ж науки завернули в протилежному напрямі і з кожним новим відкриттям зближаються до Бога, відкриваючи у всьому Його Премудрість та Ведич. „Ідея загального Духа чи Льюгосу була б цілковито розсудним внеском із теперішнього стану наукових теорій, а в кожному разі є з ним у гармонії“ — оцей висказ відомого стовпа сучасної науки, лавреата Нобля, англійця Едінгтона, чи подібний вислів не меншого вченого Джінса: „Всесвіт зачинає бути подібний більше до однієї великої думки, як до машини“ — дуже добре характеризують той світоглядний зворот у найновіших науках. Матеріалізм XIX в. переживається в науці, а воскресає ідеалізм у новій формі, спертій на куди тривкішій підставі.

Ще на початку XIX в. просто обожали розум і бачили в нім єдиний важний чинник душі. Сьогодні розум у людських світоглядах сходить до технічного життєвого засобу; його місце як рішального чинника заняли почування, гони, пристрасті, підсвідомість, стихія. Тоді перетягали струну в один бік, тепер у другий. Тоді хотіли кермуватись у всьому тільки розумом, сьогодні не хочуть навіть обмежувати розумом ірраціональне життя, ані спрямовувати його у відповідне рiчише.

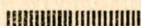
В часах М. Шашкевича за демократію гинули на барикадах; по сотці літ роблять перевороти, щоб її повалити. Тоді жадали конституції, тепер добровільно з неї резигнують. Тоді валили абсолютизм однієї людини, тепер запроваджують абсолютизм цілих груп, тоді для одиниць мала служити держава, тепер для держави одиниці. Тоді одиниця була — все, тепер — ніщо. Перегинають деревину задалеко в другий бік...

Соціяльні ідеї актуальні сьогодні ще більш, як тоді. XIX. вік боровся за долю передовсім однієї верстви, двадцятий — за буття усіх верств. Але дев'ятнадцятий думав, що комунізм — це рай для людства, двадцятий же показав, що це спершу морд всіх

інших суспільних верств будімо для добра пролетаріату, опісля неволя пролетаріату для раю кліки, згодом морд кліки для примхи диктатора і переміна людей у бездушну, безродинну і безрелігійну отару. Двадцятий вік починає розуміти, що розв'язка соціальних питань у альтруїстичній співпраці в тім напрямі всіх суспільних верств і Церкви та держави.

Актуальні нині і національні ідеї. У недержавних народів мають вони той самий напрям — збудувати свою власну державу, але ступінь національного життя і свідомість у них куди вищі. Більшість народів здійснила свої національні ідеали, осягнувши по світовій війні власну державність, то проте їх національні прямування не урвались, а перейшли в іншу фазу — у національний імперіялізм. В попереднім віці намагались італійці і німці об'єднатись державно, тепер переводять уніфікацію політично-світоглядкову, щоб стопитись ув один національно-державний моноліт для успішної оборони й наступу. Тоді — „Молода Італія“, „Молода Німеччина“ і „Молода Польща“, тепер — італійський і німецький фашизм та ОЗН. Вже не Мацціні, але зате Муссоліні, вже не пангерманізм, але натомість германський панрасізм, вже не месіянізм, але кресовізм. Панрусизм заступав панкомунізм. Один панславизм збанкрутував зовсім. Одні слов'яни для других показали не ліпші, як германи — пізнати, що з їх школи вийшли.

Для нас же українців століття по „Русалці Дністровій“ принесло великий розвій і поступ вперед. Маємо за собою власну державність, маємо численні могили борців за волю, а проте й сьогодні ще часто актуальні шашкевичівські ідеї, ще й сьогодні мусимо повторяти „мова рідна, слово рідне, хто вас забуває“... ще й сьогодні, хоч „цвітка дрібная“ вже давно багряно розцвіла, та й „листочки зронила“, а проте ще овочу не видала. Та все ж таки літо для неї наспіває.

М. Д. Д.

ГАЛИЧИНА ПЕРЕД ВИСТУПОМ ШАШКЕВИЧА.

В сотні роковини появи „Русалки Дністрової“ треба на жаль ствердити, що загал української інтелігенції поза малим кругом спеціалістів знає рішуче замало про часи й обставини, серед яких жили й працювали діячі „Руської Трійці“. А що вже говорити про добу, що попередила виступ Шашкевича, про часи перших десятиліть австрійського панування в Галичині. Це справді світ дошками забитий; поза ті дошки ми рідко коли заглядаємо, не надіючись знайти там щось інтересного. А все таки ті часи в неоднім огляді дуже цікаві й повчальні так, що варто з ними ближче познайомитись; без їх знання нераз трудно зрозуміти, чому пізніший розвиток Галичини пішов такими, а не іншими шляхами. А вже без ближчого пізнання тодішніх так